

Öz

Nakîza Őiir türü, Arap mirasında belirgin bir yer teşkil etmektedir. Arap Őiirinin en eski ürünlerinden olan hiciv, zamanla gelişerek nakîza adını taşıyan bir edebî tür olarak ortaya çıkmıştır. İki kişinin birbirini aynı ölçü ve vezin ile hicvetmesi ile ortaya çıkan nakîza Őiir türünün, eski Arap toplumunda kendisine özel bir yeri mevcuttu ve savaşlarda dūřmana karşı da kullanılırdı. Bu tür, Cahiliye döneminden itibaren mizah, řaka ve özgünlük hususunda bilinen bir akımdı. Çünkü kabileler arasında şairler üzerinden nakledilmişti. Nitekim günümüze Cahiliye devrinden bu yana sınırlı sayıda nakîza türü Őiir taşınabilmiştir. İslami dönemde de varlığını devam ettiren nakîzanın daha çok dini yönde ortaya çıktığı görülür. Emevi dönemine gelindiğinde ise nakîza edebî, taassubî ve siyasi gereksinimler nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu nakîzalar edebî ve siyasi yönden tamamen yenidir. Toplumsal ve kabilesel yönden ise Cāhiliye döneminde yaşanan kabilesel çekişmeler sonucunda gelişme imkânı yakalamıştır. En parlak dönemini ise Emeviler döneminde yaşayan bu tür, özellikle Cerîr ile el-Ferezdak ve el-Ahtal mücadelesinde en meşhur örnekleri ile bilinmektedir. Söz konusu çalışmada ise öncelikle nakîza türünün tanımına; ardından bu türün Cahiliye dönemi Arap toplumundaki yerine, İslam'ın doğuşuyla birlikte Hz. Peygamber döneminde görülen örneklerine, Dört halife dönemindeki nakîza türünün durumuna ve son olarak da Emevi dönemindeki nakîzanın özelliklerine değinilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Nakîza, Hiciv, Klasik Arap Edebiyatı

The Kind of al-Naqa'id in the Arabic Poetry

Abstract

al-Naqa'id poetry type has a prominent place in the Arab heritage. Satire, which is one of the oldest products of Arab poetry, evolved over time and emerged as a literary genre named as al-Naqa'id. al-Naqa'id poetry type, which emerged with the satire of two people with the same measure and meter, had a special place in the old Arab society and was used against the enemy in wars. This genre was a trend known for humor, joke and originality from the Jahiliyya period. Because it was transmitted among the tribes over poets. As a matter of fact, a limited number of al-Naqa'id poetry has been carried since the Jahiliyya

* Arařtırma makalesi/Research article

** Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Dođu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, turgaygokgoz@kilis.edu.tr. ORCID 0000-0002-9742-2722.

period. Continuing its existence in the Islamic period, it is seen that it appeared mostly in religious direction. When it comes to the Umayyad period, it emerged because of literary, moral and political needs. These are completely new in terms of literature and politics. In terms of social and tribal aspects, it has had the opportunity to develop as a result of the tribal conflicts that took place in the Jahiliyya period. This species, which lived its brightest period during the Umayyad period, is known for its most famous examples especially in the struggle with Jarir and al-Farazdaq and al-Akhtal. In this study, first of all, the definition of the al-Naqa'id is followed by the birth of Islam in the place of this species in the Arab society during the Cahilian period. It was tried to touch on the examples seen in the Prophet's period, the status of the type of al-Naqa'id in the Four Caliphs, and finally the characteristics of the al-Naqa'id in the Umayyad period.

Keywords: al-Naqa'id, Satire, Clasical Arabic Literature

Structured Abstract

al-Naqa'id, which has been known in Arabic literature since the time of pre-Islamic period, continues its existence as a literary term in some Turkish works in the field of literature, but it is not very common in Turkish poetry. The oldest representatives of this genre in Arabic poetry are al-Farazdaq (b. 728), Jarir (b. 732?) and al-Akhtal (b. 712). Although the known examples of al-Naqa'id are written in the form of verse, however, the conditions such as meter and rhyme separation distinguish this type from the eulogy, as it is written by two poets and the necessity of writing in this style.

Since the rhyme was difficult to find as the length of couplets got longer since it was a single rhyme verse form, the length of the embroidery was completely a measure of success. It would be more advantageous to start first in the type of contests. Because the respondent had to comply with the content and form (meter, rhyme) determined by him. The type of al-Naqa'id has a prominent place in the Arab heritage. This genre is a known trend in humor, joke and originality from the time of pre-Islamic period. Because it was transmitted among the tribes over poets. As a matter of fact, since the time of pre-Islamic period, a limited number of types of poetry have been carried. This phenomenon emerges especially in the satire field. As a matter of fact, it gained strength through discussions and conflicts. However, this species did not overdo it and lost some values, but it was mixed with mock and irony. In addition, it lacks such elements as curse and swearing. There is a crude satire directly. In this period, the element of warfare was realized not only with the sword in the battlefields, but also with the art of al-Naqa'id. Before and after the war, this phenomenon was made for bragging, frightening and threats. Due to the political and social changes witnessed by the Islamic society of that period,

many poetic movements emerged during the Umayyad period. Among these trends was a type known as al-Naqa'id in classical Arabic literature.

This species, the first samples of which were available from the pre-Islamic period, developed and became artistic in the hands of three poets such as Jarir, al-Farazdaq and al-Akhtal during the Umayyad period. Although it became more similar to the characteristics of poetry in pre-Islamic period in terms of poetry, thought and style in the Umayyad period; In the poem, where praise, satire, boasting and risâ constitute the main subject, the feeling of tribalism has been replaced by al-Naqa'id that political bigotry and poets say to each other.

The art of al-Naqa'id developed and appeared in another premise because of the political and partisan separations among Muslims at the beginning of the Umayyad caliphate, it was irony. The phenomena of humor and mocking appeared in the poems of Jarir, al-Farazdaq and el-Akhtal, and together with Jarir became an artistic phenomenon. It is necessary to better understand the social and psychological aspects of this phenomenon. Again, this phenomenon should analyze the essential factors of the poet's mental condition well. It manifested itself as an artistic phenomenon, with appropriate lessons and analysis aimed at better understanding.

There were changes in social and political life in Umayyad period. Indeed, the order of the tribes settled. All tribes began to investigate their praise, pride and heroism to emphasize their superiority over other tribes. As a matter of fact, they came to settled life and poets began to praise their tribe's ancestry and their lineage while others began to mock on the grounds that their tribes did not have a ancestry. The purpose of those who boasted their own tribes was to attract the attention of the Umayyads. These goals went so far that the bigotry became easily visible. This excess of poets in the Umayyad state could not find any benefit. Looking at the art of al-Naqa'id, it is seen that it was an art developed during the Umayyad period. With the development of social life, this has become complicated in art. As a matter of fact, pioneers of art emerged and this art has survived to the present day. Jarir, al-Farazdaq and al-Akhtal are among the most famous pioneers. As these names lived, they kept this art alive and engaged in it for more than forty years. As a matter of fact, they formed the vein of art. al-Naqa'id art is a branch of art that includes elements such as debate, discussion, dialogue and polemic. As a matter of fact, pioneers of art emerged and this art has survived to the present day. Jarir, al-Farazdaq and al-Akhtal are among the most famous pioneers. As these names lived, they kept this art alive and engaged in it for more than forty years. As a matter of fact, they formed the vein of art. al-Naqa'id art is a branch of art that includes elements such as debate, discussion, dialogue and polemic.

Giriş

Arap şiirinin en eski ürünlerinden biri olarak kabul edilen hiciv, zamanla gelişerek edebî bir tür olarak ortaya çıkmıştır. İslâm öncesi döneme bakıldığında birini hicvetmek isteyen Arap bir şairin, özel kıyafete büründüğü, başını tıraş ettirip koku sürdüğü ve özel pabuçlar giydiği anlatılır.

Eskiden Arapların toplumsal hayatlarında hiciv türü şiirin kendisine has bir yeri mevcuttu. Örneğin savaşlarda düşmana karşı kullanılan en etkin silâh hicivdi. Bu nedenle de şairler yapmış oldukları hicivlerini keskin kılıca, ok ve mızrağa benzetmişlerdir. Bir kabilede yiğitlik, mertlik ve cömertlik gibi erdemlere sahip olanlar ile korkaklar ve cimriler de hicvin başlıca konusunu oluşturmaktaydı. Şair düşman kabileyi hicvederken kendi kabilesine de cesaret vermekteydi. Öyle ki Hz. Peygamber (s.a.v.), Hassân b. Sâbit'e, "*Müşriklere karşı senin şiirin oktan daha tesirlidir*" demiştir¹.

Genel olarak Arap şairleri hicviyelerinde, yiğitlik, cömertlik ve yardımseverlik gibi niteliklerin zıddına da yer vermişlerdir. Bu arada ırza, şerefe, nesebe ve kadınlara da dil uzatan bayağı hicivler de mevcuttu. Özellikle bu husus öldürme ve yağmalama hasebiyle söylenen hicivlerde görülmekteydi. Bunun yanı sıra İslâm öncesi Arap edebiyatında kaleme alınan hicivlerin genel olarak nezih olduğu düşünülebilir. Örneğin dönemin büyük şairlerinden Nâbiğa ez-Zubyânî, Zuheyr b. Ebû Sulmâ ve Meymûn b. Kays el-‘Â’işe gibi isimler istihza, istihfaf ve ta‘riz sınırlarını hicivlerinde aşmamışlardır. Buna karşılık Evs b. Hacer’in ve öğrencisi Hutay’e’nin hicivleri kaba ve müstehcendi, Tarafe b. ‘Abd’in ise ağır bir dili mevcuttu. Nitekim, Tarafe’nin ölüm sebebi Hire Meliki ‘Amr b. Hind’i hicvetmesidir. Hicivlerin iffet ve nezâhet sınırları dışına çıkmasının başka bir nedeni ise şiirin bazı şairlerce gelir kaynağı olarak görülmesidir. Hicivlerin çoğu hamâsî şiirler arasında yer almakla beraber kısmen müstakil kasideler halindeki hicviyeler de bulunmaktadır².

Emevîler döneminde kabile taassubunun artmasına muvazi olarak daha çok hiciv türü şiir nazmedilmeye başlanırken içerikleri de giderek sertleşmiştir. Şairin övdüğü kimseden umduğu ödülün gelmemesi veya az bulunması, devlet adamlarının şairin işini görmemeleri ve karşı tarafı tutması gibi hususlar bu dönem içerisinde hicvin artmasının nedenleri arasındadır. Bu nedenle Emevîler dönemine halife, vali, vezir, kâtip ve nakib gibi devlet büyükleri öncakilere nazaran daha ağır hicivlere maruz kalmışlardır. Bu isimlerden Hâlid b. ‘Abdullah el-Kasrî ile Ömer b. Hubeyre en çok hicve hedef olan valiler arasındaydı. Bu dönem şairlerinin hicivlerinde dinsiz, zındık, fâsık, fâcir, münafık, bidatçı, zalim ve zorba gibi yergi ifadeleri görülmektedir.

Hicvin en eski formu büyük olasılıkla irticâlî recezdi. Kaside halindeki hicivlerin dâhili planı nesîb- hiciv veya nesîb-hiciv-fahr şeklindedir. Yerilen, hakaret edilen şahıs için sayılan ifadeler medih ve fahrdakilerin zıddıdır. Hicvin

Cahiliye toplumunda sosyal hayat ile çok sıkı bir bağı mevcuttu. İki şahıs veya zümrenin düşmanlık mücadelesinde kullanılan bu silahın hedefi şeref ve ırzı ki bu silah beraberinde mukabeleyi de gerektirmekteydi. Nakîza (ç.Nakâ'iz) adını taşıyan karşılıklı hicivlerin daha Cahiliye döneminde var olduğu görülmektedir. Fakat en meşhur numunelerini Emeviler döneminde el-Ferezdak (ö.m. 728), Cerîr (ö.m. 732?) ve el-Ahtal (ö.m.712) gibi isimlerin mücadelesinde göstermiştir³.

1. Nakîza Türü Şiir

Nakîza (ç. Nakâ'iz) türü şiir, bir şiir esas alınarak onunla aynı vezin ve kafiyede olmak suretiyle ancak anlam olarak onun tam zıttı olacak şekilde nazm edilen şiire veya kasideye verilen isimdir. Şairin öncekinin görüşünü nakz etmeyi amaçlaması nedeniyle bu isimle zikredilmiştir. Karşılıklı olarak nakîza yapmaya ise münâkaza denilir.

Arap edebiyatında Cahiliye döneminden beri bilinen bir tür olan nakîza, edebiyat alanında kimi Türkçe eserlerde bir edebi terim olarak da varlığını devam ettirirken Türk şiirinde çok da yaygın değildir. Bu türün Arap şiirindeki en eski temsilcileri ise el-Ferezdak (ö.m. 728), Cerîr (ö.m. 732?) ve el-Ahtal (ö.m.712)'dir. Nakîza'nın bilinen örnekleri kaside nazım şekliyle yazılmış olsa da iki şair tarafından karşılıklı yazılması ve bu tarzda yazılmanın gerekliliği olarak vezin ve kafiye aynılığı gibi şartlar bu türü kasideden ayırmaktadır. Nakîzalarda da kasidelerde olduğu gibi nesib, fahriye ve bazen de tegazzül gibi bölümler mevcuttur. Tek kafiyeli bir nazım şekli olduğu için kafiye bulmak beyitler uzadıkça zor olduğundan nakîzanın uzun oluşu da tamamen bir başarı ölçütüydü⁴. Nakâ'iz türü atışmalarda ilk başlayan daha avantajlı olurdu. Çünkü cevap veren onun belirlemiş olduğu içeriğe ve biçime (vezin, kafiye, revî) uymak durumundaydı. Ancak akıl ve muhakeme gücü, cedel kabiliyeti ve delili delille çürütme yeteneğine sahip şairin üstünlük sağlaması da mümkündü.

2. Cahiliye Döneminde Nakîza

Nakîza türü, Arap mirasında belirgin bir yer teşkil etmektedir. Bu tür, Cahiliye döneminden itibaren mizah, şaka ve özgünlük hususunda bilinen bir akımdır. Çünkü kabileler arasında şairler üzerinden nakledilmiştir. Nitekim günümüze Cahiliye devrinden sınırlı sayıda nakîza türü şiir taşınabilmiştir.

Bu olgu özellikle hiciv sahasında ortaya çıkmaktadır. Nitekim tartışmalarla ve atışmalarla güç kazanmıştır. Bu tür çok da aşırıya kaçıp kimi değerleri yitirmemiş; ancak alay ile ironiye karışmıştır. Ayrıca sövme ve küfür etme gibi unsurlardan yoksundur. Doğrudan kaba saba bir hiciv söz konusudur. Bu dönemde harp unsuru sadece savaş alanlarında kılıç ile değil aynı zamanda

nakîza sanatı ile de gerçekleştirdi. Savaş öncesinde ve sonrasında bu olgu, övünmek, korkutmak ve tehdit için yapılırdı.

Nakîza şiir türünün Cahiliye döneminde ilk kez ortaya çıkması Yemenliler ile Tağlib kabilesi arasında patlak veren savaflara dayanmaktadır. Nitekim bu savaflar M.S. V. yüzyılın sonunda patlak veren Besûs savaşından önceydi. Bu dönemdeki savaflardan biri ise Urât savaşıydı. Bu savaş yedi gün sürmüş ve her iki taraftan da ölenler olmuştu. Yedinci güne gelindiğinde ise Yemenliler, Bekr ve Tağlib kabileleri karşısında yenilgiye uğramış ve geri kaçmışlardı, bu hezimet haberleri yayılınca da Yemen kralı şu şekilde tehdit etmişti:

يَا ذَا الْكَلَامِ كَأَنِّي مَرُودٌ مِنْ دَارِ حَمِيرٍ فَافْؤَادِ عَمِيدِ
مَنْعَ الرَّقَادِ فَمَا أَغْمَضَ سَاعَةً نَبْطٌ يَشْرَبُ آمْنُونَ قَعُودِ
نَبْطٌ أَسَارَى مَا يَنَامُ سَمِيرُهُمْ لَأُبَدَّ أَنْ يُسْلِيَهُمْ مَرُودِ

Ey söz sahibi sanki Himyer'in diyarından gelmişim ki gönül aşkıdır

Yesrib'te yer alan Nebt vadisindekilerinin uykularını kaçırırım

Nebt milleti esirdir, onlarla gece sohbet eden yatmaz⁵

Cahiliye dönemi içerisinde savaş kavramı sadece meydanlarda tarafların birbirleriyle çarpışması anlamına gelmemektedir; aynı zamanda nakîza sanatının doğmasına sebep olmuştur. Mevcut olan savaş atmosferi bu sanatın meydana gelmesinde en önemli rolü oynamıştır. Nitekim savaştan önce ve sonra nakîza sanatının kullanılmasıyla taraflar adeta birbirlerine karşı bir tehdit, bir korku salma ve bir övünme oluşturmaya çalışırlardı.⁶

Nakîza türü şiirin ilk formu Cahiliye dönemi şiirine dayanmasının yanı sıra basit bir forma haizdir. Daha çok kabileler arasında meydana gelen mücadeleler ve çekişmelerle ilgili olduğu görülür ve bu dönem içerisinde söz konusu şiir kalıcı bir özellik gösterememiştir. el-Evs ve el-Hazrec kabileleri arasında cereyan eden savaflara ilişkin olarak Kays b. el-Hazîm aşağıdaki şiiri inşâ eder:

فَدَعَوْتُ بَنِي عَوْفٍ لِحَقِّنْ دِمَائِهِمْ فَلَمَّا أَبَوْا سَامَحْتُ فِي حَرْبِ

Beni Avf kavmini kanları akmasın diye davet ettim

Onlar icabet etmeyince Hâtib savaşında müsamaha ettim

Abdullah b. Revâha ise kendisine şu şiir ile karşılık verir:

إِذَا عِيرَتْ أَحْسَابُ قَوْمٍ وَجَدْتَنَا ذَوِي نَائِلٍ فِيهَا كِرَامِ الْمَضَارِبِ
نَحَامِي عَلَى أَحْسَابِنَا بِتِلَادِنَا لِمَفْتَقِرٍ أَوْ سَائِلِ الْحَقِّ رَاغِبِ

*Eğer bir kavmin soyları ayıplanırsa bizi, Benî Nâil kavminin kılıçlarını
asil bulursun*

*Soylarımızı atalarımızdan kalan malımızla savunup muhtaç ya da hakkı
sorana, isteyene veririz*

Nitekim, nakîza türü şiir özellikle medih, risa ve hiciv gibi türlerde kendisini besleyen ve tüm öğelerini ve konularını sağlayan değerlerini sürdürdü.⁷

Cahiliye dönemi içerisinde nakîza türü şiire Hâlid b. Ca'fer b. Kılâb'ın öldürülmesi, I. Yevme Kilâb savaşı, 'Abs ve Zeybân arasında 40 yıldan daha fazla bir süre devam eden Dahis ve el-Ğabrâ' savaşı, Yevme Cudûd savaşı, Yevme zî Necb savaşı, Yevmu'l-Cifâr savaşı, Yevmu's-şakûk savaşı gibi savaşlarda görülürken aynı zamanda Yezîd b. 'Amr el-Kilâbî ile en-Nabiğatu'z-Zubyâni ve Kays bin el-Hafîm ile Hassân b. Sâbit, Enes b. el-'Alâ' el-Hazrecî ve Abdurrahman b. Revâha arasında cereyan eden nakîzalar da bulunmaktadır. Cahiliye döneminin son nakîzası ise Yevmu's-Şayyiteyni adlı savaşa dayanır. Bu dönemdeki nakîzaların nedenleri daha çok Arapların aralarında geçen savaşlara isnad edilir ve bu dönemdeki nakîzalar daha çok hayatın gerçekçiliğine, Arap ruhuna ve Cahiliye şairlerinin özüne de değinirken bazen de kabile ruhunu yorumlar. Buradaki asıl amaç da aslında düşmana karşı kazanılmak istenen zaferdir denilebilir. Keza yine bu dönem içerisinde bazı nakîzaların nasihat özelliği taşıdığı da görülür ve diğer nakîzalardan sebepleri bağlamında da farklılık gösterir⁸.

Cahiliye döneminde toplamda kırk dört nakîza şairi bulunur. Bu şairlerin kasideleri ve nazm ettikleri şiirlerin toplamı yüz on üç kasideye tekabül eder. Ayrıca bu şairlerin şairlikleri yanı sıra binicilik gibi özelliklere de sahip oldukları görülür.⁹

Eleştirmenlerin söz konusu şiir türüne dair görüşlerine değinilecek olunursa Dr. Salâhuddîn el-Hâdî¹⁰ Cahiliye döneminde nakîza türünün belirli bir ölçüde bilinen şiirsel bir sanat olduğunu vurgulamıştır. Ancak nakîzanın ilk halî üslubuyla, unsurlarıyla, sanatsal hatlarıyla nakîza suretinde değildi. Munâkaza usulü olarak kayıt altına alınmayan bir cevap verme formu taşırdı. Daha sonra Cahiliye devrinin sonunda adım adım gelişmeye başladı, tam bir surete varıncaya değin gerekli olan bütün sanatsal usullerine ve gramer kaidelerine haiz oldu.

Dr. Salâh Rızık¹¹ Cahiliye şiirinde nakîzanın varlığını vurgular. Hem fahr hem de hiciv türleri ile İslamiyetten uzun seneler önce Arapların hayatlarında hâkim olan kabileler arası çekişmeler ve çetin savaşlar ne kadar köklü ise nakîzanın da o kadar eski bir sanat olduğu görüşündedir.

Sonuç olarak bakıldığında H.I. yüzyıla değin Arap şiirinde pek de bilinen bir tür olmayan nakızanın bir ekol olarak ortaya çıkışı Emevi devri ve bu devrin meşhur şairleri sayesinde. Nitekim nakızanın asıl tarihinin Arap şiirinin erken tarihlerine kadar gittiğini söylemek yerinde olacaktır. Söz konusu bu şiirin Cahiliye döneminde emeklemeye başladığı, ardından yürümeye başladığı ve son olarak da savaşlar ve kılıçların gölgesinde gelişmeye başladığı ifade edilir¹².

3. Sadru'l-İslam Döneminde Nakîza

Hız. Peygamber (s.a.v.) döneminde nakîza türü ile ilgili sözlerin intikalinde okuyucu, İslam dininin değerler ve kaideler dini olmasına, nefsin arınmasına, haset etme, buğz etme ve hoşlanmama gibi hastalıklardan arınmaya, kalplerin saflığına, herhangi bir nedenle insanın içtenliğine, sevginin artmasına ve düşmanlıkların yok oluşuna dikkati çekmektedir. İslam'ın zuhuru ve Kur'an-ı Kerim'in nazil oluşu esnasında pek çok konuda şaka, ironi ve gülme gibi hususlarda olmak üzere Kur'an ayetlerinden bazı lafızlar ortaya çıkmıştır.

İslamiyet zuhur ettiğinde nakîza ile sanatsal bağlamda daha da başarılı olduğu görülür. Nitekim İslam Devleti bu sanattan istifade etmiştir. Emeviler dönemine gelindiğinde ise Emeviler yanan bu ateşi daha da kor hale getirmişler ve İslam devleti gölgesinde bu sanata başvururken Cahiliye dönemine dair bir tarz benimsemişlerdir.¹³

Hız. Peygamber (s.a.v.) ile beraber taassubun o alevi sönmüş; nitekim Müslümanlar İslam'a davet etmeye ve İslam'ı yaymaya başlamışlardır. Ancak uzun bir süre geçmeden Müslümanların cesareti artmış; buna mukabil müşrikler Peygamberliğe olan bu daveti reddetmişlerdir. Ensar'a karşı koyup onlara olan kin ve nefretleri ortaya çıkmıştır. Bedir savaşı meydana gelmiştir ve bu savaş Müslümanlar ile müşrikler arasındaki ilk çetin savaştır. Müslümanların galibiyetiyle sonuçlanmış ve Müslümanlar zaferlerinin sonuçlarını hasat etmeye başlamışlardır. Müşrik şairler ise ölümlerine ağıt yakmışlardır. Bu hususta 'Abdullah b. Ziba'ra'nın inşad etmiş olduğu şiir şu şekildedir:

مَآذًا عَلَيَّ بَدْرٌ وَمَآذًا حَوْلَهُ	مَنْ فَتِيَّةٌ بِيضُ الْوُجُوهِ كِرَامِ
تَرَكُوا نَبِيَّهَا خَلْفَهُمْ وَمِنْهَا	وَابْنِي رِبِيعَةَ خَيْرِ حَصْمٍ فَنَامِ
وَالْحَارِثَ الْفَيَّاضَ يَبْرُقُ وَجْهَهُ	كَالْبَدْرِ جَلَى لَيْلَةَ الْإِظْلَامِ
وَإِذَا بَكَى بَاكَ فَأَعْوَلَ شَجْوَهُ	فَعَلَى الرَّئِيسِ الْمَاجِدِ ابْنِ هِشَامِ

Bedr'in üzerinde ve etrafında nice şerefli gençler vardır

İbn Rebi'a'nın en hayırlı oğulları Nubeyh ve Munebbih'i geride bıraktular

Karanlığı ortadan kaldıran Bedr gibi yüzü parlayan Hâris-i Feyyâz'ı da geride bıraktılar

Eğer feryad ederek ağlayan biri varsa kesinlikle o reis, soylu İbn Hişâm'dır

Buradan Müslümanların kılıçlarıyla ölenlere dair duyulan hüznüleri ve acıları ortaya çıkmaktadır. Müslümanların nesepleri, cesaretleri, cömertlikleri ve hasepleri zikredilmiştir. Fetihlerle beraber nakîzanın yayıldığı görülmüştür. Hassân b. Sâbit ise inşad edilen bu şiiri, müşriklerin ölülerine duyulan ağıtları kınayarak ve Hz. Peygamber'i methederek aşağıdaki dizelerle nakz etmiştir.

أَبُكَ بَكَتَ عَيْنَاكَ ثُمَّ تَبَادَرَتْ	بِدَمٍ يُعَلُّ غُرُوبَهَا سَحَامِ
مَاذَا بَكَيْتَ بِهِ الَّذِينَ تَتَابَعُوا	هَلَّا ذَكَرْتَ مَكَارِمَ الْأَقْوَامِ
وَذَكَرْتَ مِنَّا مَا جَدَّا ذَا هَمَّةٍ	سَمَحَ الْخُلَاقِ صَادِقِ الْإِقْدَامِ
أَعْنِي النَّبِيَّ أَخَا الْمَكَارِمِ وَالنَّدَى	وَأَبْرَ مِنْ يُولَى عَلَى الْإِقْسَامِ

Ağla! Gözlerin hep ağlasın

Sonra da göz pınarlarına akan sel gibi kanlı gözyaşları eksik olmasın

Ne için sen art arda gidenler için ağladın

Kavimlerin faziletlerini dile getir

Bizden olan hoş görülü, cesur ve himmet sahibi bir soyluyu an

Faziletlerin, cömertliğin kardeşi olan ve sözlerini tutan Hz. Peygamber'i kast ediyorum¹⁴

İslam sevgi ve kardeşlik mesajıyla zuhur etti. Nitekim bu mesajın nefislerin arınmasında büyük bir rolü vardır. Çünkü İslam yüce ahlaki değerler ve kaideler taşır. Bu yüzden İslam'ın nuru kabilelerin taassup ateşini söndürür, mücadele edip nefisleri onlardan arındırır. Ancak Araplar kendi bilgisizliklerine meyyaldirler. Çünkü bu durumu araştırmak isteyen biri taassup ateşinin onların nefislerinde tamamen sönmediğini düşünür. Ancak buna rağmen onların amellerinde bu ateş, müşriklerin nakizalarına değin tam olarak kendisini göstermemiştir. Savaş kabilelerin arasında olmasa bile kabileler arasında gruplaşmalar kendisini göstermiştir¹⁵. Bu kabilelerde her milletten insan olması nedeniyle bu taassup Cahiliye döneminde olduğu gibi çok da yoğun değildi.

Bu dönemin şiirlerinden Zibrekan b. Bedr'in Hz. Peygamber (s.a.v.)'e sunduğu aşağıdaki şiiri örnek vermek mümkündür:

أَتَيْنَاكَ كَيْمًا يَعْلَمُ النَّاسُ فَضَلْنَا إِذَا احْتَفَلُوا عِنْدَ احْتِضَارِ الْمَوَاسِمِ
بَأَنَّا فُرُوعُ النَّاسِ فِي كُلِّ مَوْطِنٍ وَأَنْ لَيْسَ فِي أَرْضِ الْحِجَازِ كَدَارِمِ
وَإِنَّا نَذُودُ الْمُعَلِّمِينَ إِذَا انْتَحَوْا وَنَضْرِبُ رَأْسَ الْأَصِيدِ الْمُتَفَاقِمِ
وَأَنَّ لَنَا الْمَرْبَاعَ فِي كُلِّ غَارَةٍ نَغِيرُ بِنَجْدٍ أَوْ بَأَرْضِ الْأَعَاجِمِ

Mevsimler geçtiğinde insanlar kutlama yaptıklarında

Bizim faziletimizi bilsinler diye sana geldik

Her yerde biz insanların en şerefliyiz

Dârim kavmi gibisi yoktur Hicaz topraklarında

Cesurlar yardım isterlerse biz onları koruruz

Kibirli olanların kellelerini alırız

Her saldırıdaki ganimetin dörtte biri bizim

İster Necd ister Acem topraklarında¹⁶

Hassân b. Sâbit ise kendisine şu şekilde yanıt vermiştir:

هَلْ الْمَجْدُ إِلَّا السُّودُّ الْعُودُ وَجَاهُ الْمُلُوكِ وَاحْتِمَالُ الْعِظَائِمِ
نَصْرَنَا وَأَوْيُنَا النَّبِيَّ مُحَمَّدًا عَلَى أَنْفِ رَاضٍ مِنْ مَعَدٍّ وَرَاعِمِ
بِحَيِّ حَرِيدٍ أَصْلُهُ وَذِمَارُهُ بِجَابِيَةِ الْجَوْلَانِ وَسَطِ الْأَعَاجِمِ
نَصْرَنَا لَمَّا حَلَّ وَسَطَ رِحَالِنَا بِأَسْيَافِنَا مِنْ كُلِّ بَاغٍ وَظَالِمِ

Şeref, cömertlik ve liderliktir

Kralların şanına ve musibetlere dayanmaktır

Biz Hz. Peygamber'e yardım ettik

İsteyenlere ve istemeyenlere rağmen kapılarımızı açtık

Onun aslı Harîd mahallesinde, eli yabancıların ortası Golan Cabiyesinde

Kılıçlarımızla ona saldıranlara ve

Zulm edenlere karşı koyduk¹⁷

İslami dönemde nakîza şiir türünün yakın anlamlar içerdiği görülmektedir. Şair kötülemez, namusa veya şerefe leke sürmez, karşısında azılı bir düşmanı da olsa mahrem şeylere değinmez. Dil ile olsun veya kılıçla olsun pek çok savaşın geçmesiyle beraber insanların İslam'ı kabul etmesine nazaran zamanla

İslam'a davet döneminde nakîza olgusu varlığını devam ettirdi. İnsanlar bu daveti yayma hususunda fetihlerle meşgul oldular. Kendi aralarında hiciv yüzünden kaynaklanan şeyleri de unutup birlik oldular. Allah ve Peygamber sevgisi, hilafet, fetihler ve ülkelerin üzerine genişleyen tek bir örgü misali büyüyen İslam ülkesini koruma değerleriyle meşgul oldular. Sonrasında nakîza şiir türü yeni bir surette kendisini göstermeye başladı. Hz. Ali ile Muaviye arasındaki ayrışma döneminde sınırlı bir şekilde de olsa kabile taassubu ile nakîza türü kendisini gösterdi. Ancak Sadru'l-İslam döneminde özelliklerini yitirdi¹⁸.

4. Emevi Döneminde Nakîza

Emeviler döneminde o dönemin İslam toplumunun tanıklık ettiği siyasal ve toplumsal değişimler nedeniyle pek çok şiir akımı ortaya çıkmıştır. Bu akımlar arasında klasik Arap edebiyatında nakîza olarak bilinen bir tür de bulunmaktaydı. Cahiliye döneminden itibaren ilk numuneleri mevcut olan bu tür gelişti ve Emeviler döneminde Cerîr, el-Ferezdak ve el-Ahtal gibi üç şairin elinde sanatsal bir hal kazandı¹⁹.

Emevîler döneminde şiir, düşünce ve üslup açısından Câhiliye dönemi şiirinin özelliklerine daha çok benzer hale gelse de; övgü (medh), yergi (hiciv), övünme (fah) ve risâ (mersiye)'nin ana konuyu oluşturduğu şiirde, kabilecilik hissiyatının yerini, siyasi taassup ve şairlerin birbirlerine nazîreler halinde söyledikleri nakîzalar (çoğulu nakâ'iz) almıştır. Üç büyük hiciv şairi el-Ahtal (öl. 710-711) ile el-Ferezdak (öl.732) ve Cerîr (öl.728?) methiyelerinden ziyade bu özellikleriyle meşhur olmuşlardır. Bu şairlerden birisi, konusu hica ve fah olan bir kasîde söylemiş, diğeri ise ondan öcünü almak için o şaire karşılık vermiştir. Bu nedenle kasîdesini çoğunlukla vezin ve kafîye bağlamında ilk kasîdeye göre nazmetmiştir. Böylece de nakîza adında bir tür ortaya çıkmıştır²⁰. Aslında söz konusu üç şairin de gayeleri hiciv olmakla birlikte şairler tek tek ele alındığında bu durumun değişebildiği görülebilir. Örneğin Cerîr'in nakîzaları daha çok şairlerin cahilliği, kıskançlığı ve çirkinlikleri üzerineyken el-Ferezdak ise nakîzalarında kendisine, kabilesine ve onun geçmişine yer vermektedir²¹.

Kabilesele nakîzalara bakıldığında ise onların Câhiliye dönemindeki Eyyâmu'l-Arab'tan I. Yevmu'l-Kilâb ve II. Yevmu'l-Kilâb isimli savaşlarda zikredildiği görülür. Dini nakîzalara bakıldığında ise Hz. Peygamber döneminde örneğin Hassân b. Sâbit, İbn ez-Zeb'arî ve Dırâr b. el-Hattâb gibi şairlerce söylenmiştir. Şüphesiz ki Emevî nakîzaları ise edebi, taassubî ve siyasi durumlar gereksinimiyle ortaya çıkmıştır²².

Hica atışmaları Cerîr, el-Ferezdak ve el-Ahtal gibi şairler arasında büyük gelişme göstermiş, bu atışmalara birçok Emevî şairi de katılmıştır. Bu

atışmalarda Ebu 'Ubeyde tarafından derlenen nakledilmiş çok sayıda nakîza söylenmiştir. Bunların en ünlüsü Cerîr ve el-Ferezdk'ın birbirlerine söylediği nakîzalıdır²³.

Emevi döneminde nakîza türü şiir ön plana çıkıp ayrıcalık kazandı. Bir durgunluktan sonra sanatsal bir uyanış dönemini yaşadı. Fahr ve hiciv sanatına dayandı. Nakîza türü şiir, sayı ve uzunluk bakımından arttıkça kaideleri de çoğaldı. Sözlükleri pek çok madde ile etkileyen dilsel zenginlik ortaya çıktı. Şairlere, yazarlara ve hatiplere kelimeler noktasında bir hazine sağladı²⁴.

Bu bağlamda edebiyatçı Şevkî Dayf, nakîza şiirinin köklerinin Emevilerden daha da eskilere dayandığını ifade etmektedir. Cahiliye dönemi hiciv türü ile Emevi dönemindeki nakîzanın arasında bir alanın olmadığını vurgulamıştır. Çünkü Emeviler öncesinde Araplar düzenli bir şekilde hiciv türünü bilmemekteydiler ve savaşların ortaya çıkışına göre hiciv türüne başvurulmaktaydı ki bu türde bir süreklilik yer almamaktaydı. Ayrıca Cahiliye şairi kitleleri güldürmek için hicvetmezdi. Boş vakitlerini geçirmek için de bu sanata başvurmazdı ve düşmanının önünde doğrudan hicvetmezdi. Şair, Emeviler döneminde gördüğümüz gibi hiciv türünde çok da başarılı değildi²⁵.

Bu dönemde mizah ve alay etme olguları Cerîr, el-Ferezdk ve el-Ahtal'ın şiirlerinde belirirken Cerîr ile beraber sanatsal bir olgu haline geldi. Bu olgunun toplumsal ve psikolojik yanlarını daha iyi anlamak gerekmektedir. Yine bu olgunun şairin ruhsal durumunun asli etmenlerini iyi bir şekilde analiz etmesi gerekmektedir. Daha iyi kavramayı hedefleyen uygun ders ve tahlille beraber sanatsal bir olgu olarak kendisini gösterdi. Bu durum edebiyatçılar ve eleştirmenler nazarında nakâ'iz sanatı olarak terimleşen şiirsel bir hedef doğrultusunda meydana geldi.

Emevi döneminde içtimai ve siyasi yaşama dair durumlarda değişiklik olmuştur. Nitekim kabilelerin düzeni yerleşti. Bütün kabileler başka kabilelere olan üstünlüklerini vurgulamak için övgü, gurur ve kahramanlıklarını araştırmaya başladı. Nitekim yerleşik hayata geçtiler ve şairler kendi kabilesinin soyunu ve nesebini övmeye başlarken bazıları da kendi kabilesinin soyunun olmadığı gerekçesiyle alay etmeye başladı. Kendi kabileleriyle övünenlerin amacı Emeviler'in dikkatini çekmekti. Bu amaçları o kadar ileri gitti ki taassup kolayca görünür hale geldi. Emevi devleti nezdinde şairlerin bu aşırılığı bir fayda görmedi. Şairler başka bir yol izlemeye başladı ve bu taassubu mizahi bir surette yansıttılar. Bu hususta Emevi devletinin halkın gerçeği görmemesi hususunda bir menfaati bulunmaktaydı. Nitekim insanları geçmişte olup bitmiş şeylerle meşgul etmekteydiler.

Nakîza sanatına bakıldığında toplumsal hayatın gelişmesiyle birlikte karmaşık bir hale geldi. Nitekim ilgili sanatın öncüleri sayesinde bu sanat günümüze kadar ulaştı. En meşhur öncüleri arasında Cerîr, el-Ferezdk ve el-

Ahtal yer alırken bu isimler yaşadıkça nakîza sanatını ayakta tuttular, kırk yıldan fazla bu sanatla meşgul oldular ve şah damarını oluşturdular. Nakâ'iz sanatı münazara, tartışma, diyalog ve polemik gibi unsurları içeren bir sanat dalıdır. Bu sanat bu şairlere has kılınmıştır. Onlar fıkıh, ilim halkaları ve tarih gibi alanlardan istifade etmişlerdir. Bu alanda bu şairlerin şiirleri en iyileriydi. Her kim onların şiirlerini okursa insanların gözden kaçırmış oldukları basit şeyleri de kullandıklarını görecektir. Bu durum onları bu hareketin şah damarı haline getirmiştir²⁶.

إِنَّ الَّذِي سَمَكَ السَّمَاءَ بَنَى لَنَا
بَيْتًا زُرَّارَةً مُحْتَبٌ بِفَنَائِهِ
بَيْتًا دَعَائِمُهُ أَعَزُّ وَأَطْوَلُ
وَمُجَاشِعُ أَبُو الْفَوَّارِسِ نَهْشَلُ
لَا يَحْتَبِي بِفَنَاءِ بَيْتِكَ مِثْلَهُمْ
أَبَدًا إِذَا عَدَّ الْفَعَالُ الْأَفْضَلُ

Gökyüzünü yükselten (Allah), bize, sütunları en uzun ve en sağlam olan bir ev (hanedan) inşa etti

Öyle bir ev ki, avlusunda, Zurara, Mucaşi' ve Ebu'l-Fevaris Nehşel bağdaş kurup oturmaktadır

Büyük işler sayıldığı zaman, senin evinin avlusunda onlar gibi (büyük insanların) oturduğunu göremezsin²⁷

Cerîr'in aynı vezin ve kafiyeyle cevabı:

أَخَزَى الَّذِي سَمَكَ السَّمَاءَ
بَيْتًا يَحْمَمُ قَيْنَكُمْ بِفَنَائِهِ
وَبَنَى بِنَاءَكَ فِي الْحَضِيضِ الْأَسْفَلِ
دَنَسًا مَقَاعِدَهُ، حَيْثُ الْمَدْخَلُ

Gökyüzünü yükselten (Allah), Mucaşi'yi rezil-rüsva etti, evinizi de yerin en alt katın inşa etti

Öyle bir ev ki, demircileriniz, girişi kötü, oturulacak yerleri pis olan avlunuzda, körüğe üfleyip duruyor

el-Ferez dak ise şöyle söylemiştir:

حُلُّ الْمُلُوكِ لِبَاسَنَا فِي أَهْلَانَا
وَالسَّابِغَاتِ إِلَى الْوَعَى نَتَسَرَّبُ
عِصْمَةُ الْمُلُوكِ لِبَاسَنَا فِي أَهْلَانَا
وَالسَّابِغَاتِ إِلَى الْوَعَى نَتَسَرَّبُ

Evde giydiğimiz elbiseler, kralların giysileridir

Savaşta ise geniş zırhlar giyeriz²⁸

Cerîr cevap vermiştir:

لَا تَذْكُرُوا حُلَّ الْمُلُوكِ فَإِنَّكُمْ
بَعْدَ الزَّيْبِرِ كَحَائِضٍ لَمْ تُغْسَلِ

Kralların giysilerini anmayın.

Sizler, Zubeyr (b. Avvam'ın) ölümünden sonra adet görüp de yıkanmamış kadın gibisiniz

el-Ferezdak;

أَحْلَامُنَا تَزُنُ الْجِبَالَ رِزَانَةً
وَتَخَالِنَا جَنًّا إِذَا مَا نَجْهَلُ
إِنَّا لَنَضْرِبُ رَأْسَ كُلِّ قَبِيلَةٍ
وَأَبُوكَ خَلْفَ أَتَانِهِ يَتَقَمَّلُ

Hayallerimiz, ağırlık olarak dağlara eşittir, tanınmadığımız zaman, bizi cin sanırsın,

Biz her kabilenin boynunu vururuz. Baban ise, eşeğinin arkasında bitlerini toplayarak gelir

Cerîr'in cevabı:

أَبْلَغُ بَنِي وَقْبَانَ أَنْ حُلُومَهُمْ
خَفَتْ فَلَا يَزُونَ حَبَّةَ خَرْدَلٍ

Vekbân oğullarına şunu söyle: Onların hayalleri çok hafif geldi, Bir hardal tanesi ağırlığında bile olamazlar

Nakîza türü, Emevî şiirini çok net ve güçlü bir şekilde tasvir etmiştir. Söz konusu bu şiirler özellikle de keramet, kutsal şeylere karşı koyma, onuru ve şerefi yok sayma, abartma, aşağılama ve bayağılık ruhunun baskın oluşuyla ayrıcalık taşımıştır. Nakîzalar dönemin yeni şiir sanatlarından biri olup siyasal, toplumsal ve edebi çekişmelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur²⁹.

Cerîr (650-728)

Tam adı Ebû Hadra Cerîr b. 'Atiye b. el-Hatafâ et-Temîmî olan bu büyük şair, Temîm kabilesinin Kuleyb (Yerbu') aşiretine mensuptu. Hz. Ali'nin halifeliği esnasında Yemâme'de H. 28 yılında doğdu ve H. 110 senesinde vefat etti³⁰. Mudar Temîm kabilesine ait bir kol olan Benû Kuleyb b. Yarbu' aşiretine mensuptur. Hayvancılıkla meşgul olan bir ailedendi. Ailesi maddi imkânsızlıklarına rağmen pek çok şair yetiştirmişti. Nitekim dedesi, kardeşleri 'Amr ve Ebu'l-Verd de şiir nazmetmekteydi. Ayrıca içerisinde bulunduğu fakirlik ve kendisinin sert mizaçlı oluşu, hiciv sahasında yükselmesinde etkili olan faktörler arasındadır.

Dönem içerisinde Cerîr, hilafet 'Abdumelik b. Mervân'a geçtiğinde düşmanları Zübeyr ailesine övgülerde bulunan Mudar şairlerine öfkesi yüzünden kendisine yaklaşma cesareti gösteremez. Bunun üzerine de Irak valisi olan Haccâc'ın yanına gitmeyi düşünür, Haccâc kendisini iyi bir şekilde ağırlar, şiirlerini beğenir ve onu halifeye sunmak ister. Fakat bu durumdan çekindiği

için onu kendi oğluyla birlikte göndermeyi münasip bulur. Önce halife tarafından kabul edilmese de oğlunun ısrar etmesiyle huzura kabulü gerçekleşir. Önce sinirlenen halife aşağıdaki beyit üzerine yumuşar ve öfkesi geçer:

أَلَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا وَأُنْدَى الْعَالَمِينَ بَطُونَ رَاحٍ؟

*Ata en güzel binen ve dünyanın en cömert insanı siz değil misiniz?*³¹

Cerîr, arkadaşları el-Ahtal ve el-Ferezdak gibi genç yaşından itibaren şiir sanatıyla meşgul olmaya başlamıştır. Cerîr ile el-Ferezdak arasında nazire şeklinde başlayıp sonradan da Nakâ'iz olarak gelişen atışmalarının nedeni, öteden beri her iki şairin aileleri arasında geçen rekabet ve anlaşmazlıklardır. Bu hususta el-Ferezdak'ın ailesi Ğassân b. Zuheyl'den yardım istemiş, Ğassân da Cerîr'in ailesini hicvetmişti. Cerîr'in de bu durumu öğrenmesi üzerine bir recezle Ğassân'ı hicvetmişti. Sonrasında şair Bais el-Mucâişî'i'nin Ğassân'a yardım etmesi el-Ferezdak'ın da onu desteklemesi üzerine Cerîr, el-Ferezdak'ı hicvetti ve aralarında yıllarca devam edecek olan hiciv rekabeti böylelikle başlamış oldu³².

Hicivlerine bakıldığında Cerîr gerçekten acımak nedir bilmiyordu, kabilenin geçmişi, mağlubiyetleri, beceriksizlikleri, kendisinin ahlaki ve bedeni kusurları ve aile hayatı detayları dile getirdiği konular arasında yer almaktaydı. Bu durumu neredeyse hicivleştiği her şaire uygulayan Cerîr kendisi gibi Temîm'li olup da başka bir kola mensup olan el-Ferezdak'ın şahsı, aile hayatı ve kabilesi hakkında bahsederken malzeme bulmaktan hiç de zorlanmamıştır. Dedeleri demirci olması nedeniyle kendisine “Ey demircioğlu” diyerek hitap etmektedir. Kendisine şu şiiri yöneltmiştir:

هُوَ الرَّجْسُ يَا أَهْلَ الْمَدِينَةِ فَاحْذَرُوا مَدَانِحَ رَجْسٍ بِالْحَيْثَاتِ عَالِمِ

O pistir; Ey Medineliler, pislik içinde olan ve kötülükleri bilenden sakının!

el-Ferezdak'ın dini konulardaki tutumu yüzünden kendisini Cumartesi Yahudi, Pazar ise Hristiyan olarak nitelemiş ve kendisinin fiziki kusurlarını şu şekilde dile getirmiştir:

أَلَا إِنَّمَا كَانَ الْفَرَزْدَقُ تَعَلْبًا ضَعَا وَهُوَ فِي أَشْدَاقِ لَيْثِ ضَبَارِمِ
لَقَدْ وُلِدْتُ أُمَّ الْفَرَزْدَقِ فَاسْقَا وَجَاءَتْ بوزوارٍ قَصِيرِ الْقَوَائِمِ

*el-Ferezdak sadece kuvvetli bir arslanın çenesinde bağırان bir tilkiydi
Annesi bir fasık doğurdu; yeryüzüne ayakları kısa bir hayvan getirdi*³³

Bu dönemde Basra'da vali olarak el-Kuba' lakabı ile bilinen el-Hâis b.

‘Abdullah vardı. Cerîr’in Mirbed’te el-Ferezdak ile karşılıklı hicivleşirken gördüğünde her ikisinin de evlerini yıktırması. Bu münasebetle Cerîr söylediği bir şiirinde şu cümlelere yer vermiştir:

وَمَا فِي كِتَابِ اللَّهِ هَدْمٌ بِيُوتِنَا كَتَهْدِيمِ مَآخُورٍ خَبِيثٍ مَدَاخِلُهُ

*Allah’ın kitabında, girişleri pis olan bir meyhanenin ortadan kaldırılması gibi bizim evlerimizin yıkılması emir yok!*³⁴

Cerîr, Haccâc’ın valiliğine dek devam eden süreçte medih ve hiciv ile meşgul olmaktadır. Haccâc, Irak valisi iken (694-713) ona da methiyeler sunmuştur. Bu şiirlerde onu kadim Araplar gibi övmekte ve siyasetini methetmekteydi. Nitekim bir methiyesinde şöyle demektedir:

مَنْ سَدَّ مَطَّلَعَ النَّفَاقِ عَلَيْكُمْ أَمْ مَنْ يَصُولُ كَصَوْلَةِ الْحَجَّاجِ
أَمْ مَنْ يَغَارُ عَلَى النِّسَاءِ حَفِيظَةً إِذْ لَا يَتَّقَنُ بَغِيرَةَ الْأَزْوَاجِ
إِنَّ ابْنَ يُوسُفَ فَاَعْلَمُوا وَتَيَقَّنُوا مَاضِيَ الْبَصِيرَةِ وَاضِحِ الْمُنْهَاجِ
مَاضٍ عَلَى الْغَمْرَاتِ يَمْضِي هَمَّهُ وَاللَّيْلُ مُخْتَلَفُ الطَّرَائِقِ دَاجِي

Sizi fitneden kim korudu? Yahut kim Haccâc gibi atılıp çarpışıyor?

Efendileri kendilerine güvenmedikleri zaman hanımları muhafaza gayretini kim gösteriyor?

Bilin ve iyi anlayın ki İbn Yusuf basireti çok ve yolu açık biridir.

*O savaşlara atılıyor, gece yolları farklı ve karanlık iken gayretini sarf ediyor*³⁵

Şairin fahr konusunda iyi olduğu şiirlerinden örnek vermek gerekirse aşağıdaki beyite bakabiliriz:

إِذَا غَضِبْتَ عَلَيْكَ بَنُو تَمِيمٍ حَسِبْتَ النَّاسَ كُلَّهُمْ غَضَابًا

*Temim kabilesi sana kızdığında bütün insanların sana kızdığını sanırsın*³⁶

Cerîr’in şiirlerini içeren divanın bazı nüshaları günümüze değin gelmiştir. Bunlar arasında Leningrad’ta yer alan nüshanın h. IV. yüzyıla ait olduğu ifade edilmektedir. Londra’daki nüsha, divanın üçüncü kısmını oluşturmaktadır. Berlin’de bulunan başka bir nüshaya bakıldığında ise divanın bir parçası gibi görünmektedir. Avrupa’daki nüshalar arasındaki Leiden’deki nüsha 237 varak olup h. 591 yılında istinsah edilmiştir. Cerîr’in divanı, Medine’de bulunan bir nüsha esas alınarak 1313 yılında M. eş-Şevâribî tarafından Kahire’de yayımlanmıştır. M. İsmâ’il es-Sâvî, nakâ’izi de dikkate almak suretiyle Kahire’de *Şerhu Dîvâni Cerîr*’i yayımlamıştır³⁷. Ayrıca Ebû Ma’mer b. el-

Musennâ tarafından telif olunan *Nakâ'id Cerîr ve el-Ferezdak* adlı eser Emeviler döneminde söz konusu iki şair arasında nazireler şeklinde olan şiirlerine dairdir. Söz konusu çalışmada Cerîr' ait altmış iki, el-Ferezdak'a ait otuz sekiz, el-Ba'is el-Mucâşî'ye ait altı, Ğassân B. Zuheyl'e ait beş 'Ukbe b. Mulays'a ait bir ve Nu'aym b. Şerîk'a ait bir kaside yer almaktadır. Bu çalışmanın dışında *Nakâ'idu Cerîr ve el-Ahtal* ünlü şair, Ebû Temmâm Habîb b. Evs tarafından telif edildiği rivayet edilen eser, Emevi dönemi şairlerinden Cerîr ile el-Ferezdak arasındaki nakîza türündeki şiirleri içermektedir. Eser 'Antuvan Sâlihânî tarafından 1922 senesinde Beyrut'ta yayımlanmıştır³⁸.

el-Ferezdak (640-730)

Ebû Firâs Hemmâm b. Ğâlib b. Şa'sa', Temîm kabilesinin Dârim koluna bağlı Mucâşî oğullarından olan şair, Basra'da 641 senesinde dünyaya gelmiştir. Kendisine Ebû Feras dense de asıl adı Hemmam idi. Şairin yüzü ve alt dudağı somuna benzediği için "el-Ferezdak" adını almıştır. Şairin babası, dedesi ve annesi Temîm kabilesinin önemli kişileri arasında yer almaktadır. Nitekim dedesi Şa'sa', Hz. Peygamber'e gelen Temîm kabilesi heyetindeydi. Bu kişinin Cahiliye devrinde diri diri gömülen kızları kurtarması hasebiyle Resulullah'ın takdirini şayan olduğu kaydedilir. el-Ferezdak'ın babası Ğâlib'te İslam devrinde Basra'ya yerleşmiş, faydalı işler gerçekleştirmiş bir zattır³⁹.

el-Ferezdak, Hz. Ömer'in hilafeti yıllarında bugünkü Kuveyt şehrinin doğusunda yer alan el-Cehre'de dünyaya geldi ve bedevi terbiyesiyle büyüdü. Henüz küçük yaşlardayken şiirler söylemeye başlayan el-Ferezdak'ı on beş yaşına bastığında babası Hz. Ali'ye götürmüş ve şiir söylemesini istemiştir. Fakat Hz. Ali, el-Ferezdak'ın babasına oğluna Kur'an öğretmesini tavsiye edip bunun kendisi için daha hayırlı olduğunu ifade eder. Nitekim bu söz el-Ferezdak'ı çok etkiler ve ayağını bir iple bağlayarak Kur'an'ı öğrenmeden bu düğümü çözmeyeceğine dair yemin eder ve bu sözünü yerine getirir⁴⁰.

Basra ehlinin en önemli şairlerinden biri olan el-Ferezdak'ın dile olan katkısı gerçekten büyüktü. Hatta onun için şöyle denmiştir: Eğer el-Ferezdak olmasaydı Arapça'nın üçte biri giderdi; eğer şiiri olmasaydı insanların ahbarların yarısı giderdi. Nitekim kendisi şair Zuheyr b. Ebî Sulmâ'ya benzetilmiştir. İkisi de ilk tabaka şairlerindedir. Cerîr ve el-Ferezdak'la birlikte ahbarları mevcuttur⁴¹.

Irak, 'Abdullah b. ez-Zubeyr'in hâkimiyetine girdiği sıralarda el-Ferezdak, Cerîr ile hayatının sonuna kadar sürecek olan karşılıklı hicivlere girişmiş bulunmaktaydı ki bu tarz şiirleri nakâ'iz şiir türünün başlıca malzemelerini oluşturacaktır. el-Ferezdak'ın hayatı medih ve hiciv türlerinde şiirlerle meşgul olunarak geçmiştir. Ancak medih türünde Cerîr'den ve el-Ahtal'dan sonra gelmekteydi. Bu durumun nedenleri arasında sert ve katı mizacının tesiri

büyüktür. Cerîr onu hicivde de geçmiştir ki nitekim karşı öfke ve gazapla doluydu. Edipler Cerîr'in el-Ferezdak'ı gazel ve mersiyede de aşığı görüşündedirler. el-Câhiz bu hususta “*Cerîr iffet sahibidir; asla herhangi bir hanıma aşık olmamıştı, bununla beraber en güzel gazel nazmedendir*” demektedir⁴².

el-Ferezdak'ın başarılı olduğu ve asrının bütün sanatkarlarını geride bıraktığı alan ise fahr idi. O ecdadı ve kabilesi ile son derece övünmekteydi. Ona göre kavmi, Arapların en değerli, en şerefli ve en cömert toplumu idi.

Şairin, son dönemlerinde yaptıklarına pişman bir vaziyette olduğu görülmektedir. Bu zamanlarda İblis hakkında kaleme aldığı bir hicivde kendisine 70 yıl itaat ettikten sonra Rabbi'ne döndüğünü ifade etmekteydi:

أَطَعْتُكَ يَا أَبْلِسُ سَبْعِينَ حَجَّةً فَلَمَّا انْتَهَى شَيْئِي وَتَمَّ تَمَامِي
فَرَرْتُ إِلَى رَبِّي وَأَيَقَنْتُ أَنَّنِي مُلِّقٌ لِلْأَيَّامِ الْمُنُونِ حَمَامِي

Ey iblis! Yetmiş sene sana uydum. Saçım sakalım ağardığı ve işim bittiği zaman

*Rabbime döndüm ve yakinen anladım ki hesap günlerim için ölümümle karşılaşacağım*⁴³

48

el-Ferezdak Peygamber efendimizin ailesine çok saygı gösterirdi. Müslüman olsa da dini vecibelere çok da ilgi göstermemişti. Sürdürdüğü hayatın şeytani bir hayat olduğunu anlamış; şeytani hicvetmeye başlamış ve tövbe etmeye gayret göstermiştir. Nitekim hayatının sonlarına doğru şair, yapmış olduğu kötülüklerden azap duymuş ve asla bir Müslüman'a dair hicivde bulunmayacağına dair yemin etmiştir. Babasının ölümünün ardından şairin duygularının daha da canlandığı görülmektedir⁴⁴.

el-Ferezdak'ın 7000'den fazla şiiri günümüzde bilinmektedir. Bunlar arasında aşk şiirleri pek az yer kaplamaktadır. İbn Kuteybe, el-Ferezdak'ın, İmru'l-Kays'ın şiirlerini en iyi rivayet eden şair olduğunu dile getirmiştir. Onun divanı ile meşgul olan dilciler arasında Ebû 'Ubeyde, el-Mufaddal ed-Dabbî, İbn el-A'rabî ve es-Sukkerî özellikle hatırlanmalıdır. el-Esmâ'î ve Ebû 'Ubeyde, Cerîr ile el-Ferezdak arasındaki nakâ'iz üzerine çalışma yapmış kimseler arasında ilk akla gelen isimlerdir⁴⁵.

el-Ferezdak büyük olasılıkla 114/733 yılında akciğer kanserinden ötürü hayatını kaybetmiştir. Basra'da yer alan Temîm kabilesinin mezarlığına defnedilmiştir.⁴⁶

el-Ahtal (640-710)

Esas adı Ebû Mâlik Ğiyâs b. Ğavs b. es-Salt olup Arabistan'ın tanınmış Hristiyan kabilelerinden olan Tağlib kabilesindedir. Oldukça büyük bir

coğrafyaya yayılmış olan bu kabilenin bir bölümü İslam'a girmiş; ancak çoğunluğu Hristiyan olarak kalmıştır. Genç yaşta şiir söylemeye başladı ve Hristiyan olarak yaşamını idame ettirdi. İlk yıllarında sonrasını düşünmeden birçok kişiyi hicveden şairin bu tedbirsiz davranışları yüzünden Tağlib kabilesine mensup olan Müslüman şairlerden Ka'b b. Cu'ayl kendisine akılsız anlamına gelen el-Ahtal lakabını verdi⁴⁷. Şair, küçük yaşta annesi Leyla'yı kaybetmiştir. Akabinde üvey annesinin aşırı baskılarından ötürü isyankar bir ruha sürüklenmiş ve rivayete göre üvey annesini hicvettiği iki beyitle şiir hayatına adım atmıştır⁴⁸.

el-Ahtal İncil'in ahlaki kaidelerini kendi anlayışına göre uygulardı. Arap Hristiyanları arasında mübah olmamasına rağmen karısını boşamış ve dul bir kadınla evlilik yapmıştır. Şair hayatı boyunca Hristiyan kalmış ve bedevi bir tarzda büyümüştür. Sonradan Şam'a göç etmesine rağmen ilk vatanına dair özlemi şiirlerinde devamlı görülmektedir. Arapların öteden beri süregelen adetlerini, geleneklerini ve göreneklerini sürekli olarak devam ettirme gayreti içerisindeydi. Birçok şiirinde de bu duygulara yer vermiştir. Şair, Hristiyan dininin kisvesi altında şarap içmekte ve halifenin korumasında hicviyeler yağdırmaktaydı. Şaraba çok düşkün olan şairin en güzel şiir söyleme anının sarhoşluk zamanı olduğunu söylediği görülmektedir⁴⁹.

Şair, dış görünüşe önem veren bir zattı. Mütedeyyin olmadığı halde Abdulmelik, kendisine Müslüman olmasını söylediği vakit “eğer şarap içmeme, ramazanlarda yemek yememe izin verilirse kabul ederim” demiştir. “Ama iyilik veren şaraptan içmeye, şafakta kalkıp secdeye kapanmaya devam edeceğim.” diyerek Hristiyan geleneklerini sürdüreceğini belirtmiştir.⁵⁰

Şair bu aralarda, Emevi sarayına nüfuz etmek istiyordu. Ensarla Emeviler arasındaki öteden beri var olan gerginlik, o sıralarda bir hadiseden dolayı yeniden alevlenmiş ve şaire fırsat doğmuştu. Ancak el-Ahtal sarayda uzun bir süre kalamamış; kabilesi ile Kays arasında meydana gelen mücadelelere katılmak üzere ayrılmıştı. Bu mücadeleden yavaşladığı bir anda, halife 'Abdulmelik H. 73 (692)'de her iki kabilenin önde gelenlerini Şam'daki sarayında toplayarak aralarını bulmaya çalışmıştır. el-Ahtal'ın bu sırada 'Abdulmelik'in huzurunda inşad etmiş olduğu bir şiir, orada bulunan el-Cahhaf es-Sulemî'yi pek kızdırmış ve bunun üzerine de derhal kabilesine dönerek topladığı süvarilerle Tağlib'e hücum etmesine neden olmuştu. el-Bişr vakası olarak bilinen bu çarpışmada Tağlib büyük kayıplar vermiş, el-Ahtal esir düşmüş ve oğlu ise öldürülmüştü. Ancak şans eseri şair bir köle sanıldığı için serbest bırakılacak ama bu mevzudan sonra kaleme almış olduğu şiirlerinde Emeviler'in intikamını almaması durumunda kendilerinden uzaklaşacağını bildirmiştir. Ancak 'Abdulmelik, Kays ile Tağlib'i uzlaştırmış ve el-Ahtal'ı yeniden kazanmıştır. Nitekim şair zamanla 'Abdulmelik'in nazarında daha da

itibar görmüş ve devletin resmi şairi “Şair Beni Umeyye” olarak kabul edilmiştir.

Aşağıdaki şiirinde Emevileri şeref ve neseb bakımından övmüştür.

وَأَنْتُمْ أَهْلُ بَيْتٍ لَّا يُوَاظِنُهُمْ بَيْتٌ إِذَا عَدَّتِ الْأَحْسَابُ وَالْعَدَدُ

Siz öyle bir ailesiniz ki bu ailenin fertlerine, nesepler ve sayılar gündeme geldiğinde hiçbir aile yetişemez.⁵¹

Şair nazarında Emeviler güçlü oldukları kadar da merhamet sahibi idiler.

شُمْسُ الْعَدَاوَةِ حَتَّى يُسْتَقَادَ لَهُمْ وَأَعْظَمُ النَّاسِ أَحْلَامًا إِذَا قَدَرُوا

Onlar kendilerine boyun eğilene kadar mücadelede ısrarlıdırlar

Güç ve iktidar sahibi olduklarında da insanların en çok affedenlerdir

el-Ahtal'ın Kûfe'de halifenin kardeşi Bişr b. el-Mervân'ın yanında bulunduğu zamanlarda Cerir'e hicivler söylediği görülmektedir. Nitekim şair bu şiirlerine Temîm'i bütünüyle ele almamakta; sadece şairin mensup olduğu Kuleyb b. Yerbû'u kast etmektedir.

el-Ahtal, şiirlerinde bedevi hayatından ilham alırdı ve aşağıdaki beyitte olduğu üzere bedevi hayatını şehir hayatından üstün tutardı:

مِنَ الْعَرَبِيَّاتِ الْبَوَادِي وَلَمْ تَكُنْ تَلُوْحَهَا حَمَى دِمَشَقَ وَمَوْمَهَا

Badiyede yaşayan Araplarda Şam humması göremezsiniz⁵²

el-Ahtal, Hristiyan olmasına rağmen şiirlerinde Kur'an-ı Kerim'den âyetler de yer almaktadır:

إِنِّي حَلَفْتُ بِرَبِّ الرَّاقِصَاتِ وَمَا أَضْحَى بِمَكَّةَ مِنْ حُجْبٍ وَأَسْتَارِ

حَلَفْتُ بِمَنْ تَسَاقُ لَهَا الْهَدَايَا وَمَنْ حَلَّتْ بِكَعْبَتِهِ النُّذُورُ

وَقَدْ حَلَفْتُ يَمِينًا غَيْرَ كَاذِبَةٍ بِاللَّهِ رَبِّ سُبُورِ الْبَيْتِ ذِي الْحُجْبِ

Issız çöllerin ve kendisine kurbanlar verilen, örtülerle kaplı Mekke şehrinin Rabbine yemin ettim

Kendisine kurbanlar gönderilen ve yeminlerin yerine getirildiği Kabe'ye yemin ettim

İçinde yalan olmayan bir yemin ettim. Çünkü örtülerle kaplı olan Kâbe'nin Rabbi Allah adına yemin ettim⁵³

Şairin kadınlara ilişkin gazellerine aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

مَا إِنْ رَأَيْتُ كَمَكْرِهِنَّ إِذَا جَرَى فِينَا وَلَا كَحِبَالِهِنَّ حَبَالًا
 Onlar gibi (kadınlar) tuzak kuranları ve göz bağlayıcılığı yapanları
 göremezsün

el-Ahtal, içkiyi çok seven bir şairdir ve içki ile ilgili tasvirlerine bakıldığında kuvvetli bir hayal gücü ile güzel ifadelerle rastlanır:

رَاحُوا وَهُمْ يَحْسِبُونَ الْأَرْضَ فِي إِنْ صَرَعُوا وَفَتِ الرَّاحَاتُ وَالرُّكْبُ
 Tam manasıyla sarhoş olunca yürüdüklerinde kendilerini gökyüzünde
 zannederler⁵⁴

el-Ahtal, fahr için inşad ettiği şiirlerinde kabilesi olan Tağlib'in Emevilere olan hizmetlerini ifade etmekteydi. Bu tarz şiirlerinde kabile hayatının önemli değerlerini de ele aldığı görülmektedir. Şiirlerinde şarap, yapılışı, rengi, kokusu, içilişi ve etkileri sık sık dile getirdiği mevzulardı. Saraya bağlı oluşu, asrında melikleri en çok metheden şair olmasını ve harp, zafer ve yenilgiyi en güzel tasvir eden şair olarak zikredilmesini sağlamıştır. Nitekim şiirlerinde Emevilerin siyasi hayatları ile saraylarının içtimai yapısına değer çok önemli bilgilerin bulunduğu unutulmamalıdır.

Şairin divanını bir araya getiren ilk dilciler arasında İbn el-‘Arabî ve Ebû ‘Amr eş-Şeybânî özellikle anılmalıdır⁵⁵.

Sonuç

Nakîza adlı şiir türünün aslında eski bir sanat olan hiciv türüne dayandığını belirtmek gerekir. Bu türün hicivden temel farkı iki şairin birbirlerine karşı aynı ölçü ve vezinde karşılıklı olarak hicivleşmesi hususunda gerçekleşmesidir. İlgili şiir türüne bakıldığında daha çok Emeviler dönemine ait bir şiir türü olduğu ve en önemli temsilcilerinin de gene bu dönemde oluşu kaynaklarda ön plana çıkmaktadır. Ancak söz konusu çalışmada aslında ilgili türün Emeviden önce gerek Sadru'l-İslam döneminde gerek Arap şiirinin zirveye ulaştığı Cahiliye döneminde var olduğu gösterilmeye çalışılmış; bu dönem içerisinde nasıl başladığı, kaç tane şairin ve kasidenin bulunduğu, yeri geldiğinde türe ilişkin eleştirmenlerin düşüncelerine dair bilgi verilmeye çalışılmıştır. İşte bu bağlamda nakîzanın doğuşunun Arap şiirinin erken tarihlerine dayandığını söylemek yerinde olacaktır. Söz konusu bu şiir Cahiliye döneminde gün yüzüne çıkmış olsa bile, bir sanat halinde oluşu Emeviler döneminde gerçekleşmiştir. Eleştirmenler arasında görüş farklılığı olsa da yaygın olan görüş, bu şiir türünün Cahiliye döneminde varlık gösterdiği yönündedir. Ancak Cahiliye dönemindeki kabilelerin hayat tarzı ve mevcut muhtelif savaşların etkisiyle bu tarz olgunlaşmış, Hz. Peygamber döneminde dini yönü ile Emeviler dönemine geldiğinde ise sanatsal bağlamda en zirvedeki dönemini yaşamış, bu türle

timsal olmuş Cerîr, el-Ferezdak ve el-Ahtal gibi en önemli şairleri yetiştirebilmiştir.

Kaynakça

- ‘Ayyâşî, Halve, (2015) “Şi‘riyyetu’l-Kasîdeti’l-Emeviyyeti Beyne Cerîr ve’l-Ferezdak ve’l-Ahtal”, *Câmiatu’l-‘Arabî bin Mehîdî bi’Ummi’l-Bevâkî, Kulliyetu’l-Âdâb ve’l-Luğat ve’l-‘Ulûmu’l-İctimâ’iyye ve’l-İnsâniyye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ummu’l-Bevâkî.*
- Bedr, Zibrekân b., (1984) *Şi‘ru’z-Zibrekân b. Bedr ve ‘Amr b. el-Ahtem*, Tahkik: Mahmûd ‘Abdulcâbir, Beyrut.
- Çelik, Mehmet, (2006) “el-Cezireli Şair el-Ahtal”, *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, s. 39*
- Çetin, Nihad.M. (1973) *Eski Arap Şiiri*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Dayf, Şevkî, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, Dâru’l-Me‘ârif, c. II, t.y., Kahire.
- Demirayak, Kenan; Çöğenli, M. Sadi, (1995) *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum.
- Durmuş, İsmail, (2012) “Hiciv”, *DİA*, C. XVII, İstanbul, s. 447-448
- Duyûb, Semir: “el-Hivâr fi’n-Nakâ’id (Lâ Meyyitâ Cerîr ve’l-Ferezdâk Enmuzecen)”, *Mecelletu’l-luğati’l-‘Arabiyyeti bi’Dimeşk*, sayı 90, Şam, s. 469.
- Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. el-Musenna, (1998) *Kitâbu’n-Nakâ’id Cerîr ve’l-Ferezdak*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut.
- Elmalı, Hüseyin, (2012) “Hassân b. Sâbit”, *DİA*, C.XVI, İstanbul, s. 400
- el-Hâdî, Salâhaddîn, *İtticâhatu’s-Şi‘r fi ‘Asri’l-Emevî*, Dâru’s-Sekâfeti’l-Arabiyyeti.
- el-Vasîfî, Abdurrahman Muhammed, (2003), *en-Nakâ’id fi’s-Şi‘ri’l-Câhilî*, Mektebetu’l-Âdâb, Kâhire, 2003.
- Furat, Ahmet Subhi, (1966) *Arap Edebiyatı Tarihi: (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- Hâc Ali, Luvey Muvaffak, (2015) “Sûretu Mehcuvvî fi Şi‘ri’n-Nakâ’id”, *Cereş Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ammân.*
- Hafâci, Muhammed ‘Abdulmun‘im, (1990) *el-Edebu’l-‘Arabî ve Târîhuhu*, Dâru’l-Cil, Beyrut.
- Huart, Clement Imbault, (1926) *Arap ve İslam Edebiyatı*, Çev: Cemal Sezgin, Tisa Matbaası, Ankara.

- “Hiciv” (1985) *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Redaktör Ayvaz Gökdemir, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 1284.
- Karaca, Fatma, (2010) “Emeviler Döneminde Kadının Durumuna Genel Bir Bakış Sukeyte Bint Huseyn Örneği”, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Kehhâle, Ömer Rıdâ, (1993) *Mu‘cemu’l-Muellifîn ve Terâcimu Musannifi’l-Kutubi’l-‘Arabiyye*, C.II, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut.
- Kuran, Özlem Züleyha, (2013) “Abbasi Dönemi Şiiri Nazım Türlerinde Yenilik Hareketleri”, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Köksal, M. Fatih, (2006) *Sana Benzer Güzel Olmaz Divan Şiirinde Nazire*, Akçağ Basım Yayım Pazarlama, Ankara.
- Mustafâvî, Cabbâriye, (2015) “el-Hitâb fi Şi’ri’n-Nakâ’id-Nakâ’id Cerîr ve’l-Ferezdak-“ *Câmi’atu Muhammed Haydar Biskra, Edebiyat ve Diller Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Biskra.
- Rızık, Salâh (1995), *el-Edebu’l-Emevî*, Mektebetu’l-Âdâb, Kahire.
- Sâbit, Hassân b., (1994) *Dîvân Hassân b. Sâbit*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut.
- Schaade, Arthur: “Farazdak”, *İ.A. C. IV*, İstanbul.
- Tur, Salih, (1997) “Ahtal, Ferezdak ve Cerîr’in Şiirlerinde Medih ve Hiciv”, *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Şanlıurfa.
- Tüccar, Zülfikar, (1993) “Cerîr”, *DİA*, C. VII, İstanbul.
- Ürün, Ahmet Kazım, (1997) “Fuhûlu’ş-Şu‘ara (el-Ahtal, Cerîr, el-Ferezdak) ve en-Nakâ’id”, *Selçuk Üniversitesi, Fen -Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, sayı: 11.
- Van Gelder, G.J.H., (1998) “Naqâ’id”, *Encyclopedia of Arabic Literature*, Editor: Julie Scott Meisami, Paul Starkey, C.I, Routledge, London.
- Yeşildağ, Abdussamed, (2019) “Ra’yetun fi’n-Nakâ’idi’l-İslâmiyye”, *Nüşa Dergisi*, sayı: 49, s. 121-150.
- Yüksel, Azmi, (1993) “Ahtal”, *DİA*, C.II, İstanbul.
- Ziriklî, Hayreddîn, (1992) *el-Âlâm Kâmûsu Terâcim li-Eşheri’r-Ricâl ve’n-Nisâ mine’l-‘Arab ve’l-Musteşrikîn*, C. II, Dâru’l-‘İlmi’l-Melayîn, Beyrut.

¹ İsmail Durmuş, “Hiciv”, *DİA*, C. XVII, İstanbul, 2012, s. 447-448.

- ² “Hiciv” *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Redaktör Ayvaz Gökdemir, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 1284; Hüseyin Elmali, “Hassân b. Sâbit” *DİA*, C. XVI, İstanbul, 2012, s. 400.
- ³ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1973, s. 89; Durmuş, *a.g.m.*, s. 448.
- ⁴ M. Fatih Köksal, *Sana Benzer Güzel Olmaz Divan Şiirinde Nazire*, Akçağ Basım Yayım Pazarlama, Ankara, 2006, s. 59-60.
- ⁵ Luvey Muvaffak el-Hâc Ali, “Sûretu Mehcuvvî fi Şi’ri’n-Nakâ’id”, *Cereş Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ammân, 2015, s. 14.
- ⁶ Abdurrahman Muhammed el-Vasîfî, *en-Nakâ’id fi Şi’ri’l-Câhili*, Mektebetu’l-Âdâb, Kâhire, 2003, s. 15.
- ⁷ Abdussamed Yeşildag, “Ra’yetun fi’n-Nakâ’idi’l-İslâmiyye”, *Nüşha Dergisi*, sayı: 49, 2019, s. 127.
- ⁸ el-Vasîfî, *a.g.e.*, s. 112,117-118.
- ⁹ *A.e.*, s. 120.
- ¹⁰ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Salâhuddîn el-Hâdî, *İtîcâhatu’ş-Şi’r fi ‘Asri’l-Emevî, Dâru’s-Sekâfeti’l-Arabîyyeti*, s. 273-275.
- ¹¹ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Salâh Rızık, *el-Edebu’l-Emevî*, Mektebetu’l-Âdâb, Kahire, 1995, s. 96.
- ¹² Cabbâriye Mustafâvî, “el-Hitâb fi Şi’ri’n-Nakâ’id - Nakâ’id Cerîr ve’l-Ferezdak-“ *Câmi’atu Muhammed Haydar Biskra, Edebiyat ve Diller Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Biskra, 2015, s. 30-31.
- ¹³ Mustafâvî, *a.g.e.*, s. 30-31.
- ¹⁴ Hassân b. Sâbit, *Divân Hassân b. Sâbit*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1994, s. 227; el-Hâc Ali, *a.g.e.*, s. 22-27.
- ¹⁵ el-Hâc Ali, *a.g.e.*, s. 22-27.
- ¹⁶ Zibrekan b. Bedr, *Şi’ru’z-Zibrekan b. Bedr ve ‘Amr b. el-Ahtem*, Tahkik: Mahmûd ‘Abdu’l-Câbir, Beyrut, 1984, s. 51; el-Hâc Ali, *a.g.e.*, s. 22-27.
- ¹⁷ Sâbit, *a.g.e.*, s. 226; el-Hâc Ali, *a.g.e.*, s. 22-27.
- ¹⁸ el-Hâc Ali, *a.g.e.*, s. 22-27.
- ¹⁹ Halve ‘Ayyâşî, “Şi’riyyetu’l-Kasîdeti’l-Emeviyyeti Beyne Cerîr ve’l-Ferezdak ve’l-Ahtal”, *Câmiatu’l-Arabî bin Mehîdî bi’Ummi’l-Bevâkî, Kulliyetu’l-Âdâb ve’l-Luğat ve’l-Ulûmu’l-İctimâ’iyye ve’l-İnsâniyye, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ummu’l-Bevâkî, 2015, s.1.
- ²⁰ Özlem Züleyha Kuran, “Abbasi Dönemi Şiiri Nazım Türlerinde Yenilik Hareketleri”, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2013, s. 34.
- ²¹ Fatma Karaca, “Emeviler Döneminde Kadının Durumuna Genel Bir Bakış Sûkeyte Bint Hüseyin Örneği”, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2010, s. 72-73.
- ²² Mustafâvî, *a.g.e.*, s. 30-31; Ayrıca bkz. Muhammed ‘Abdulmun’im Hafâci, *el-Edebu’l-Arabî ve Târîhuhu*, Dâru’l-Cil, Beyrut, 1990, 153-154.
- ²³ Kuran, *a.g.e.*, s. 30-31.
- ²⁴ el-Hâc Ali, *a.g.e.*, s. 28-30.
- ²⁵ Mustafâvî, *a.g.e.*, s. 30-31.
- ²⁶ el-Hâc Ali, *a.g.e.*, s. 28-30.
- ²⁷ Semir ed-Duyûb, “el-Hivâr fi’n-Nakâ’id (Lâ Meyyitâ Cerîr ve’l-Ferezdâk Enmuzecen)”, *Mecelletu’l-luğati’l-Arabîyyeti bi’Dimeşk*, sayı 90, s. 469; Kuran, *a.g.e.*, s. 35.
- ²⁸ Ebû ‘Ubeyde Ma’mer b. el-Musenâ, *Kitâbu’n-Nakâ’id-Nakâ’id Cerîr ve’l-Ferezdak*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1998, s. 138, 156; Semir ed-Duyûb, “el-Hivâr fi’n-Nakâ’id (Lâ Meyyitâ Cerîr ve’l-Ferezdâk Enmuzecen)”, *Mecelletu’l-luğati’l-Arabîyyeti bi’Dimeşk*, sayı 90, Şam, s. 469; Kuran, *a.g.e.*, s. 35-36.
- ²⁹ Kuran, *a.g.e.*, s. 35-36.
- ³⁰ Ömer Ridâ Kehhâle, *Mu’cemu’l-Muellifîn ve Terâcimu Musannifi’l - Kutubi’l - ‘Arabîyye*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1993, c. II, s. 129; Hayreddin Zirikli, *el-Âlâm Kâmusu Terâcim li-Eşheri’r-Ricâl ve’n-Nisâ mine’l-Arab ve’l-Musteşrikîn*, Dâru’l-İlmi’l-Melayîn, Beyrut, 1992, c. II, s. 119.
- ³¹ Ahmet Kazım Ürün, “Fuhûlu’ş-Şu’âra (el-Ahtal, Cerîr, el-Ferezdak) ve en-Nakâ’id”, *Selçuk Üniversitesi, Fen -Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, sayı: 11, 1997, s. 60.
- ³² Zülfikar Tüccar, “Cerîr”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, s. 412; Ürün, *a.g.e.*, s. 59.
- ³³ Ahmet Subhî Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi : (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1966, s. 155.
- ³⁴ Şevkî Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, Dâru’l-Me’ârif, c. II, t.y., Kahire, s. 278; Furat, *a.g.e.*, s.156.
- ³⁵ Dayf, *a.g.e.*, s. 280; Furat, *a.g.e.*, s. 156.

- ³⁶ Ürün, *a.g.e.*, s. 62.
- ³⁷ Furat, *a.g.e.*, s. 157-158
- ³⁸ Kenan Demirayak, M. Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yayını, Erzurum, 1995, s. 35-37.
- ³⁹ Clement Imbault Huart, *Arap ve İslam Edebiyatı*, Çev: Cemal Sezgin, Tisa Matbaası, Ankara, 1926, s. 61; Salih Tur, "Ahtal, Ferezdak ve Cerir'in Şiirlerinde Medih ve Hiciv", *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Şanlıurfa, 1997, s. 60; Furat, *a.g.e.*, s. 158.
- ⁴⁰ Huart, *a.g.e.*, s. 61; Tur, *a.g.e.*, s. 60.
- ⁴¹ el-Hâc Ali, *a.g.e.*, s. 53-54.
- ⁴² Furat, *a.g.e.*, s. 159.
- ⁴³ Furat, *a.g.e.*, s. 161-162.
- ⁴⁴ Huart, *a.g.e.*, s. 61; Tur, *a.g.e.*, s. 61.
- ⁴⁵ Furat, *a.g.e.*, s. 161-162.
- ⁴⁶ A.Schaade, "Farazdak", *İ.A. C. IV*, İstanbul, s. 557.
- ⁴⁷ Furat, *a.g.e.*, s. 163-165; Azmi Yüksel, "Ahtal", *DİA C.II*, İstanbul, 1993, s. 183.
- ⁴⁸ Yüksel, *a.g.m.*, c.II, s.183; Huart, *a.g.e.*, s 59.
- ⁴⁹ Tur, *a.g.e.*, s. 91.
- ⁵⁰ Huart, *a.g.e.*, s. 59-60.
- ⁵¹ Dayf, *a.g.e.*, s. 260.
- ⁵² Mehmet Çelik, "el-Cezireli Şair el-Ahtal", *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Şanlıurfa, 2006, s. 39
- ⁵³ Çelik, *a.g.e.*, s. 41.
- ⁵⁴ A.e., s. 41- 45-49.
- ⁵⁵ Furat, *a.g.e.*, s. 163-165.